
JUKKA KORPELA

Käsitys orjuudesta ei perustu historiaan

Historian professori Jukka Korpela luennoi Skepsikselle maaliskuussa otsikolla "Orjuus keskiajalla ja uuden ajan alussa Euroopassa".

Naisorjia Keski-Afrikassa 1895.

KUVA ORJUUDESTA on kliseinen ja historian länsimaisen kulttuurin harhojen vuoksi. Elokuvateollisuus on tehnyt angloamerikkalaisen kulttuurin maailman yhteiseksi perinnöksi. Monen globalihistorian lähtökohtakin on Englannin historia, vaikka sillä ei aikanaan ollut juurikaan merkitystä. Amerikan puuvillapeltojen orjuus on muodostunut orjuuden normiksi, jonka mukaan on standardisoitu kaiken orjuuden kuvaa lähtien antiikin maailmasta. Markkinallistetut historiadokumentit ovat sinetöineet tulkinnan.

Länsimainen yksilöiden moniarvoinen, vapaa, tasa-arvoinen, säädännäislakeihin nojaava maailma on vain valistusateiden luomus. Sen arvojen näkökulmasta on mahdotonta ymmärtää poikkeavaa kuten sukulaisten suosimista, eriarvoisuutta tai yksilön riippuvaisuutta. Orjuus ei soveltunut valistusfilosofian arvoihin, joten se piti tuomita. Karl Marx loi kehitysteorian, jossa orjatalousmuoto edusti primitiivistä järjestelmää. Kun ”orjuus” on täysin ”toiseuteen kuuluva absoluuttinen hirvitys”, nykyisin puhutaankin ”ihmiskaupasta” tai ”työperäisestä hyväksikäytöstä”, mikä sotkee entisestään orjuuden ymmärtämistä.

Vaikka moni orja on joutunut julman riiston kohteeksi, on orjuus ollut myös yhteisön turvajärjestelmä. Usein orjat ovat olleet niin kalliita, että vain varakkaat ovat niitä voineet ostaa. Orjista on siten myös pidetty huolta. Korkean hinnan vuoksi vapaa työvoima on syrjäyttänyt orjat monesti kausitöissä kuten viljelyssä, koska kausityöläistä ei ole tarvinnut pitää yllä koko vuotta.

ORJUUS OLI JOPA URAVAIHTOEHTO

MUINAISUUDEN JA EI-LÄNSIMAISEN MAAILMAN yhteiskunnat eivät ole eivätkä ole olleet tasa-arvoisia kansalaisyhteiskuntia. Ihmisten asema riippuu suhteesta mahtimiehiin, klaaniin ja oman klaanin asemasta. Ei ole oikeudellisesti vapaita yksilöitä vaan mahtavampia ja vähemmän mahtavia ihmisiä. Kun yhteiskuntajärjestys rakentui Jumalan lain, moraalikoodin ja klaanin varaan, ei ollut tarpeen määritellä yksilöitä ja heidän asemaansa esim. omistajina. Näin orjuus pysyi yhteiskunnallisena ilmiönä. Orjiksi päädyttiin sotavankeuden, kaappaamisen, itseorjuutuksen, velkojen yms. perusteella.

Tällaisessa järjestelmässä on absurdia puhua yksilön vapaudesta. Tapauskohtainen riippuvuus ei myöskään synnytä yhtenäistä orjien ryhmää, joka tuntisi orjaidentiteettiä. Kaleeriorjat ja kaivoksissa työskennelleet pakko-työläiset eivät kuuluneet samaan ryhmään kuin haareminen mahtavat eunukit. Usean maan hovikielessä muodostui kohteliaaksi tavaksi, että ylin virkakunta kutsui itseään hallitsijaa puhutellessaan tämän orjaksi.

Varhainen muutos tapahtui Välimeren piirissä, kun yksilöiden asema erosi klaanista ja piti määritellä heidät jumalten oikeudenmukaisuutta tarkemmin. Roomalainen oikeus määritteli kansalaisuuden täsmällisesti, jolloin syntyi ei-kansalaisen käsite. Näin syntyi oikeudellisesti täsmällinen orja. Silti orjuus oli todellisuudessa hyvin monimuotoinen. Kun orja ja vapautettu orja oli isäntänsä familian jäsen, muodostui hänen yhteiskunnallinen asemansa jo keisariajalla tästä eikä niinkään asemasta kansalaisena. Myöhäisantiikin keisarin familian orjat olivatkin keisarin mahtavia virkamiehiä.

Myöhäisantiikissa palattiin takaisin siihen, että oikeudellinen määrittely ei ratkaissut mitään. Vähäinen roomalainen standardisointi hävisi, terminologia hajosi ja keskiaikaisissa yhteiskunnissa hallitsijan hovi koostui usein epävapaista eli orjista. Idässä muodostui haaremihallinto. Siinä kaikki virkamiehet ja sotilaat ja lopulta puolisoikin olivat orjia. Kun klaanimailmassa valta rakentui klaanien epämääräiselle ja epävarmalle tuelle, muodostui mahtavista orjista hallitsijalle klaanien ulkopuolinen kasti, joka tuki hallitsijaa ilman erityistä klaaniloyaliteettia.

Tällaiset yhteiskunnat tarvitsivat valtavat määrät orjia. Osasta tuli hyvin rikkaita ja he omistivat omia orjiaan. Orjuus muodostui uravaihtoehdoksi. Vielä varsin myöhään miehet kuohitsivat itsensä edetäkseen eunukkeina. Orjien hankkimisesta muodostui valtavaa taloudellista toimintaa, koska uskonnollisten sääntöjen ja klaaniriippuvuuksien takia niitä hankittiin oman valtakunnan ulkopuolelta. Toisaalta suuri osa orjista jäi aivan yhteiskunnan alimmalle tasolle: kaleereihin, rakennustöihin ja kaivoksiin.

Yhtenäinen käsite orjuudesta kuuluu vain nykyiseen länsimaiseen kulttuuriin. Suomen sana ”orja” on vanha iranilainen laina ja tarkoittaa ihmistä. Roomalaisessa oikeudessa oli ilmiön moninaisuudesta huolimatta yhtenäinen käsite ”servus”. Keskiajan Länsi-Euroopassa sanan korvasi yleisesti slaavia tarkoittava sana ”sklawe”, ”schiavo”, ”slave”, ”saqaliba”, mutta sen rinnalla oli erittäin monia muita ilmauksia. Slaavissa oli kymmenkunta eri sanaa, muinaisskandinaviassa ”ðræll”-sanan ohella useampikin, italiassa ”schiavon” lisäksi ”testa” ja ”anima”. Kreikaksi orja saattoi olla ainakin ”doulos”, ”sklabos”, ”psikháron” ja ”aikhmalotos”. Arabiassa käytettiin sanan ”saqaliba” ohella muun muassa sanoja ”mamluk”, ”abd”, ”khadam”, ”dzharija”, ”ghulam” ja ”ibidda”. Sanoilla oli usein muu täsmällinen merkitys kuten ”sotilas”, ”palvelija”, ”tyttö”, ”eunukki” jne. Lisäksi esim. venäjässä orjuus ilmenee enemmän tehtävästä kuin nimestä: ympäristö saattoi tietää, että joku ”kirvesmies” oli orja, vaikka sitä ei erikseen sanota.

MAAORJUUS PURKAUTUI VENÄJÄLLÄ VASTA 1971?

ENSIMMÄISEKSI MAAORJUUDEKSI kutsutaan Euroopassa varhaiskeskiaikaista viljelyjärjestelmää, jossa meni sekaisin vapaat viljelijät ja orjat. Myöhäisantiikin aikana valtajärjestelmä alueellistui ja maanomistusjärjestelmä hajosi. Muuttokielloilla sidottiin ihmiset ylläpitämään paikallista järjestystä ja taloutta, mikä sekoitti vapaan ja orjan käsitettä. Kun lopulta ihmiset hakeutuivat linnanherrojen suojelukseen, katosi vapaiden viljelijöiden ja orjien ero ja syntyi ”turpeeseen” ja johonkin valtakeskukseen sidottujen epävapaiden viljelijöiden ryhmä. Järjestelmä hävisi sydänkeskialle tultaessa muun orjuuden mukana Länsi-Euroopasta.

Toinen maaorjuus kehittyi suvereenin hallitsijavallan synnyin ja 1300-luvulla rutan ja muiden katastrofien aiheuttaman väestökadon myötä turvaamaan ruuan tuotantoa ja veronmaksua. Palkkatyö korvasi sen nopeasti lännen tiheästi asutuilta seuduilta. Järjestelmä säilyi syrjemällä ja Itä-Euroopassa aina 1800-luvulle. On myös makuasia, purkautuiko järjestelmä Venäjällä 1860-luvulla maaorjuuden vapauttamisen yhteydessä vain vasta 1971, kun kolhooseihin sidottu väki sai sisäisen passin eli vapaan oikeuden matkustaa omissa maassaan.

Käsitteellisesti maaorjuus ei ole yksiselitteinen ryhmä: maaorjiksi tutkimuksen kutsumia on lähteissä nimitetty eri termeillä, jotka ovat tarkoittaneet jotakin orjuutta. Ihmisten asema ja oikeudet vaihtelivat paljonkin paikasta ja ajasta toiseen. Perinteisesti Suomessa ei ollut maaorjuutta, mutta Kustaa Vaasa käsitteli ainakin välillä alueen asukkaita kuten omistuksessa olleita orjia.

Tutkimushistoria on myös sotkenut asioita. Esimerkiksi sanotaan, että vuoden 1649 laki perusti maaorjuuden Venäjälle. Tämä ei pidä paikkaansa. Tuo laki määritteli ensimmäisen kerran Venäjällä orjuuden. Sen tärkein ulottuvuus oli, että nyt orjat syntyivät Venäjälle oikeudellisissa mielessä. Samalla näiden ulkopuolelle jäi oikeudettomien palvelijoiden ryhmä, jota kutsuttiin sanalla ”iasyr”.

Kun tas puhutaan Euroopan ulkopuolisen alueen maaorjista, astutaan todelliseen hetteikköön. Klaaniyhteisöissä maanviljelijät olivat eurooppalaisesta näkökulmasta orjia, mutta eivät he omassa yhteisössään sitä olleet enempää kuin muutkaan klaanien jäsenet, vaikka olivatkin täysin epävapaita. Näissä yhteisöissä oli orjia ja orjakauppaa paljonkin, mutta itse tuotantoelämä ei rakentunut systemaattiselle orjatyövoiman käytölle vaan klaanin jäsenet viljelivät peltoja.

ITÄ-EUROOPASTA VIETIIN PARI MILJOONA IHMISTÄ ORJIKSI

ORJAKAUPPA OLI ÄÄRETTÖMÄN LAAJAA varhaisen keskiajan Välimeren piirissä, Euroopassa, Lähi-idässä ja Aasiassa. Orjatorien kautta kulki vuosittain kymmeniä tuhansia orjia. Orjia saatiin eri puolilta: Keski-Aasiasta, Itä-Euroopasta, Afrikasta.

Varhaiskeskiajalla myytiin paljon orjia Itämeren alueelta ja kelttiyhteiskunnista Pohjois-Afrikkaan. Sotilaat, palvelijat ja eunukit olivat kysytyjä. Lombardialainen historioitsija sekä Cremonan piispa Liutprand Cremonalainen kuvaa 900-luvulla Verdunissa toiminutta kastraatiokeskusta.

Orjakauppa oli myös viikingeille tärkeää. Ristiretkisaarnaaja Henrik Lättiläisen mukaan Baltiassa ihmiskauppa oli niin kannattavaa 1200-luvun alussa, että latvialaiset lopettivat maanviljelyn ja keskittyivät ryöstämään Venäjältä hevosia, karjaa ja naisia. Orjia myytiin paljon idässä pitkin Volgaa, Kaspiaa, Mustaa Merta Persiaan ja Lähi-itään ja Keski-Aasiaan.

Orjuuden moninaisuuden vuoksi kauppakin oli moninaista. Sydänkeskialta alkaen suuria nuorten miesten sotavankijoukkoja myytiin ryhmissä kaleereihin, rakennustöihin ja tuotantoon. Näiden tarjonta vaihteli vuodesta toiseen paljon, koska sotien määrä vaihteli.

Orjakaupassa oli kuitenkin myös paljon arvokkaita erikoisuuksia. Varsinkin haaremeihin ostettiin pikkulapsia, joita koulutettiin hallintovirkoihin ja puolisoiksi. Näiden kauppa saattoi ulottua pitkienkin matkojen taakse. Ostajilla oli tarkkoja laatuvaatimuksia ja kauppiat hankkivat näitä vastaavia tuotteita. Tällöin hinnat nousivat korkeiksi.

Orjakaupan erikoisuuksiin kuuluu se, että orjuus oli jossakin mitassa ihmisille parempi kuin vapaana eläminen. Siksi köyhät myivät itsensä orjiksi ja vanhemmat lapsiaan. Jotkut eivät myöskään suostuneet jättämään orjuutta, vaikka oman ruhtinaan edustajat olisivat maksaneet lunnaat. Monilla alueilla ei myöskään tehty eroa tyttöjen naittamisen ja orjakaupan välillä: kyse oli kummassakin vain kaupasta.

Keskeistä oli panttivankikauppa. Euroopassa ja Aasiassa suuri osa orjista saatiin sota- ja ryöstöretkiltä saaliina. Vangitsijoiden intressi oli muuttaa vanki rahaksi. Usein jo ryöstöpaikalla kiristettiin omaisilta lunnaita. Jos näitä ei saatu, lähdettiin seuraavan tason markkinoille, jossa ammattimainen orjakauppias osti vangit. Hän yritti muuttaa vangin rahaksi, joko saamalla lunnaita tai myymällä eteenpäin. Itä-Euroopassa ja Välimerellä lunnaskaupasta syntyi kehittynyttä liiketoimintaa omine rahoitus- ja neuvottelujärjestelmineen. Orjan päätyminen

varsinaisiin orjatoihin olikin epäonnistuminen. Tällöin omistaja yritti kattaa kulut joko omassa tuotannossa tai vuokraamalla orjan muualle. Samaan aikaan neuvottelut lunnaista kuitenkin jatkuivat.

Muinaisen orjakaupan määristä on väitteitä, mutta luvut eivät ole uskottavia. Täsmällisempää tietoa on, kun kirjanpitoa alettiin pitää myöhäiskeskiajalla. Itä-Euroopasta arvioidaan viedyn pari miljoonaa ihmistä 1400-, 1500- ja 1600-luvuilla. Mustan Meren orjakauppa oli yhtä laajaa kuin Atlantin kauppa.

Orjien kuolleisuus oli suurta, mikä aiheutti tietenkin lisää kauppaa. Varhaisen uuden ajan Välimeren tuotanto-orjuudessa se oli vuodessa 15-25 %. Tanskalaisten orjalaivoissa kuolleisuus oli 17-20 % Atlantin kaupassa.

EI RASISMIA VAAN TALOUDELLISTA OPTIMOINTIA

MAANVILJELY EI OLE RAKENTUNUT kuin poikkeuksellisesti orjatyövoimalle. Syynä on se, että ulkopuolelta orjiksi ostettujen työläisten hinta ja ylläpito on pitänyt voida kustantaa tuotannolla. Tämä on ollut mahdollista vain, jos on ollut halpojen orjien lisäksi halpaa maata ja muita tuotantovälineitä ja ennen muuta toimivat markkinat. Näin on ollut harvoin.

Euroopassa plantaasiorjuutta muodostui sydänkeskiajalla Välimeren suurille saarille, Pyreneille ja lopulta Atlantin saarille. Pohjanmeren kalastus ei riittänyt orjuuden syntymiseen. Välimeren malli levisi Amerikkaan 1500-luvulla puuvillan, sokerin ja tupakan tuotantoon. Tuotanto-orjina oli Euroopassa orjemarkkinoilla tarjolla ollutta halpaa nuorta miestyövoimaa. Afrikkalaisten mustien orjien osuus oli suurempi kuin esim. Italian kaupunkien palvelijoiden joukossa.

Amerikan orjatuotannon alussa orjat olivat samoilta markkinoilta kuin Euroopassa. Vasta 1500-luvun lopulla Afrikan orjemarkkinat alkoivat tuottaa halvempi orjia kuin Välimeren markkinat ja näin Amerikan orjuudesta muodostui 1600-luvulla afrikkalaista orjuutta. Huomattava on, että kyse ei ollut rasismista vaan taloudellisesta optimoinnista.

Toisin kuin Euroopassa ja Intiassa Afrikan markkinoille ei orjia tullut suurten sotaretkien tuloksena. Täällä paikallispäälliköt myivät omia ihmisiään siinä kuin muitakin raaka-aineita, kuten pippureita ja mausteita kauppiaille välitettäväksi edelleen.

KRISTINUSKO EI LOPETTANUT ORJUUTTA

KESKIAJALLA ORJUUDESTA alkoi tulla opillisesti ongelmallista islamissa ja kristinuskossa, kun orjina oli uskonveljiä. Orjia alettiinkin hankkia oman uskonnon alueen ulkopuolelta. Nykyisissä Raamatun käännöksissä käytetään harvoin sanaa ”orja” aatteellisista syistä. Alkutekstissä on monesti ilmauksia palvelijoista, ja ne on aikoinaan ymmärretty orjiksi. Vasta valistusfilosofia teki orjuuden ongelmaksi Euroopassa.

Varhaisen vallan rakentuminen sukujen liitoille teki hallitsijan asemasta epävakaa. Idässä ongelma ratkais-

tiin haaremihallinnolla. Lännessä ratkaisuksi tuli paavin vallan nousu ja sitä kautta kuninkuuden saama oikeutus kirkolta. Kirkon ja kuninkaan edun mukaista oli tuhota klaanivallan rippeet, jolloin mm. luotiin tiukat opit avioitosta. Kuninkuuden kehittyminen suvereeniksi edellytti, että kuninkaan laki koski kaikkia hänen valtakunnassaan. Kuninkaalle oli ongelmallista, jos linnanherroilla oli vain heille lojaaleja orjia. Näin orjuus hävisi kuninkaan vallan kasvaessa 1200-luvulla Alppien pohjoispuolelta Länsi-Euroopasta.

Lähi-idässä asia ei ollut mitenkään ajankohtainen. Itä-Euroopassakin klaanirakenne jatkui ja se tuki orjuuden jatkumista. Näinpä orjakauppa kukoisti, ja vielä 1700-luvun lopulla Venäjällä oli runsaasti orjia. Samoin Välimeren kaupungeissa orjista ei tullut yhteiskunnassa ongelma, vaan ne olivat tyyppillisiä varakkaiden perheiden palvelijoina.

Orjuutta kuihduttavaksi tekijäksi nousi uuden ajan alussa merkantilistinen ymmärrys valtiosta ja sen varallisuudesta. Alettiin ajatella, että hallitsijan alamaiset olivat hänen veronmaksajiaan ja tuotantovälineitään. Siksi näiden myyminen ulkomaille oli valtakunnan varallisuuden hävittämistä. Tämä johti ympäri Eurooppaa siihen, että perustettiin hallintoja lunastamaan omaa, orjuuteen joutunutta väkeä takaisin. Itä-Euroopassa alettiin rajoittaa samassa yhteydessä orjien vientikauppaa.

TYÖNVÄLITYKSEN JA ORJAKAUPAN ERO ON EPÄSELVÄ

ON NYKYAIKAISTA AJATELLA, että taloudellinen riippuvuus on myös orjuutta. Tällöin olemme kaltevilla pinnalla, koska kaikki ovat taloudellisesti riippuvaisia: isäntä riistää orjalta tämän työn, mutta joutuu pitämään tätä hengissä. Työnantaja riistää taas työntekijän tuloksen ja maksaa palkkana vähäisen osan takaisin, jotta työntekijä pysyisi hengissä. Suomalainen virkasuhde oli vielä jokin vuosikymmen sitten suoraan orjuussuhde: virkamies ei saanut palkkaa vaan rahan ylläpitoon etukäteen. Virkasuhde on myös yksipuolinen määräys, kun taas työsuhte on molemminpuolinen sopimus.

Työnvälityksen ja orjakaupan ero on myös epäselvä. Näin on varsinkin, kun välitetään laittomia vierastyöläisiä tai vaikka laillisiakin kausityöläisiä toisista yhteiskunnista. Sosiaalisesti tämä ei eroa mitenkään siitä, kun itämainen klaani lähettää jäsenensä länteen töihin tai kerjäämään ja odottaa kotona tämän rahalähetyksiä.

Kun Puolan kuningas Stefan Bathoryn lähettiläs Martin Bronevski selitti 1500-luvulla Kaukasian Pjatigoressa vanhempien myyneen poikiaan orjiksi ja tyttäriään vaimoiksi, ei tämä toiminta ole tänäänkään loppunut, vaikka me emme käytä sanaa orja (servus), kuten Martin Bronevski.

Olennaista on nähdä orjuuden moninaisuus ja ymmärtää, että orjuus on meille vierasta vain siksi, että meidän länsimainen ymmärryksemme laista ja ihmisoikeuksista ei sitä salli. Tämä järjestys ei kuitenkaan ole mikään universaali totuus, vaan vain yhden historian tuotos.

*Katso koko luento:
[youtube.com/user/SkepsisFinland/videos](https://www.youtube.com/user/SkepsisFinland/videos)*